

نیاز به «راهل جادویی» نداریم

عاطفه خسروی
مدیر مسئول

تحریم اقتصادی برای ایران دیگر یک متغیر موقت و حاشیه‌ای نیست و به گواه بازار به یکی از عوامل مهم شکل‌دهنده به اقتصاد کشور تبدیل شده است. محدودیت فروش نفت، دشواری انتقال درآمدهای ارزی، قطع یا محدود شدن ارتباط با شبکه بانکی بین‌المللی، افزایش هزینه تجارت و دشواری دسترسی به فناوری و سرمایه خارجی، همگی هزینه‌هایی هستند که مستقیم یا غیرمستقیم بر تولید، سرمایه‌گذاری، اشتغال و سطح رفاه خانوارها اثر می‌گذارند. در شرایط فعلی نیز تشدید فشارهای خارجی و تحریم‌های جدید، این مشکلات را عمیق‌تر کرده است. بانک جهانی نیز در ارزیابی اخیر خود، تحریم‌های تشدیدشده را در کنار درگیری‌های منطقه‌ای، کمبود آب و انرژی و مشکلات ساختاری، از عوامل اصلی فشار بر اقتصاد ایران می‌داند.

بنابراین، تردیدی نیست که تحریم به اقتصاد ایران آسیب زده است و به نوعی هر تحلیلی که نقش تحریم را نادیده بگیرد، با واقعیت‌های اقتصاد ایران سازگار نیست. کاهش درآمدهای نفتی و محدود شدن دسترسی به منابع ارزی، یکی از مهم‌ترین مسیرهای انتقال فشار تحریم به اقتصاد است. وقتی عرضه ارز محدود می‌شود، نرخ ارز تحت فشار قرار می‌گیرد و افزایش هزینه واردات مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و کالاهای مصرفی به بخش‌های مختلف اقتصاد منتقل می‌شود. از سوی دیگر، شرکت ایرانی برای انجام یک معامله خارجی ناچار است هزینه بیشتری بپردازد؛ هزینه‌ای که در نهایت بخشی از آن به مصرف‌کننده منتقل می‌شود.

اقتصاد برای رشد به ماشین‌آلات، فناوری، سرمایه و دسترسی به بازارهای جهانی نیاز دارد. هرچه ارتباط با این شبکه دشوارتر شود، بنگاه‌ها ناچار می‌شوند با فناوری قدیمی‌تر، سرمایه کمتر و هزینه بالاتر فعالیت کنند. این درحالی است که تحریم هزینه سرمایه‌گذاری را بالا می‌برد. نتیجه طبیعی چنین وضعیتی کاهش بهره‌وری و کند شدن رشد اقتصادی است. بانک جهانی نیز تأکید می‌کند تحریم‌ها، در کنار کمبود انرژی و آب و نااطمینانی، فعالیت بخش غیرنفتی ایران را محدود کرده‌اند.

با این‌همه تحریم عامل مهمی است، اما تمام مسئله نیست. اگر تحریم‌ها فرد لغو شوند، اقتصاد ایران به‌طور خودکار به یک اقتصاد تابناک، کم‌تورم و برخوردار از رشد پایدار تبدیل نخواهد شد. بخش قابل توجهی از مشکلات امروز ریشه در ساختارهایی دارد که سال‌ها پیش از تشدید تحریم‌ها نیز وجود داشته‌اند.

کسری‌های مزمن بودجه، وابستگی بودجه به درآمدهای ناپایدار نفتی، ضعف نظام بانکی، ناترازی صندوق‌های بازنشستگی، پایین بودن بهره‌وری، فضای نامناسب کسب‌وکار، قیمت‌گذاری‌های ناکارآمد، یارانه‌های گسترده و غیره؛فقدن، مشکلات نظام ارز، کمبود سرمایه‌گذاری و فرسودگی زیرساخت‌ها، بخشی از این مشکلات است. در حوزه انرژی نیز سال‌ها قیمت‌گذاری نامناسب، مصرف بالا و کمبود سرمایه‌گذاری موجب ایجاد ناترازی شده است. به بیان دیگر، تحریم بر اقتصادی وارد شده که از قبل نیز آسیب‌پذیری‌های مهمی داشته است. تورم نمونه روشنی برای فهم این مسئله است. تحریم با کاهش درآمدهای ارزی و فشار بر نرخ ارز، تورم را تشدید می‌کند؛ اما تورم صرفاً محصول تحریم نیست. پژوهش صندوق بین‌المللی پول درباره ایران نشان می‌دهد که کاهش ارزش پول ملی، کسری بودجه و هزینه تجارت را همگی در کوتاه‌مدت و بلندمدت بر تورم اثر دارند. بنابراین حتی در صورت رفع تحریم، بدون اصلاح بودجه، سیاست پولی و نظام ارزی، نمی‌توان انتظار داشت تورم به‌طور پایدار مهار شود.

این تفکیک از نظر سیاست‌گذاری اهمیت زیادی دارد. اگر مشکل را فقط تحریم بدانیم، راه‌حل را نیز صرفاً در سیاست خارجی جست‌وجو خواهیم کرد. در چنین نگاهي، رفع تحریم پایان مسئله تلقی می‌شود؛ در حالی که رفع تحریم باید «فرصت اصلاح» تلقی شود، نه جایگزین اصلاح.

راهکار نخست، تلاش جدی برای کاهش تنش خارجی و باز کردن مسیر تجارت و تعامل اقتصادی با جهان است. ایران برای رشد پایدار به بازارهای صادراتی، سرمایه، فناوری و ارتباطات مالی نیاز دارد. کاهش تحریم‌ها می‌تواند درآمدهای ارزی را افزایش دهد، هزینه تجارت را پایین بیاورد و امکان جذب سرمایه و فناوری را فراهم کند. مطالعات بانک جهانی نیز نشان می‌دهد که رفع تحریم‌ها، کاهش هزینه تجارت و تسهیل خدمات مالی و حمل‌ونقل می‌تواند اثر مثبت قابل توجهی برای اقتصاد ایران داشته باشد.

اما همزمان با دیپلماسی اقتصادی، اصلاحات داخلی نیز ضروری است. نخستین اولویت باید اصلاح تدریجی نظام بودجه باشد. دولت نمی‌تواند برای سال‌های متمادی بیش از منابع پایدار خود هزینه کند و سپس برای جبران کسری به استقراض، فروش دارایی یا منابع خارجی متوسل شود. چنین فرایندی در نهایت به تورم و کاهش قدرت خرید مردم منجر می‌شود. اصلاح نظام مالیاتی، کاهش هزینه‌های غیرضروری و ایجاد انضباط در هزینه‌های دولت باید در مرکز این برنامه قرار گیرد. دومین اولویت، اصلاح نظام بانکی و پولی است. بانک‌های ناتراز، تسهیلات تکلیفی و رشد نامتناسب نقدینگی، ظرفیت سیاست پولی، برای کنترل تورم را کاهش می‌دهند. بدون یک نظام بانکی سالم و بانک مرکزی برخوردار از ابزار و اعتبار کافی، کنترل پایدار تورم بسیار دشوار خواهد بود.

سومین مسئله، اصلاح یارانه‌ها و قیمت‌گذاری است؛ البته نه به شکل ناگهانی و بدون حمایت از مردم. حذف یکباره یارانه انرژی می‌تواند فشار شدیدی بر خانوارها وارد کند، اما ادامه وضع موجود نیز ناپایدار است. از راه منطقی، حرکت تدریجی به سمت قیمت‌های واقعی‌تر همراه با پرداخت مستقیم و هدفمند به دهک‌های کم‌درآمد است. چهارمین اولویت، بازسازی سرمایه‌گذاری است. اقتصاد ایران برای افزایش تولید و اشتغال به سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی نیاز دارد. ثبات مقررات، امنیت حقوق مالکیت، کاهش موانع کسب‌وکار، دسترسی بهتر بنگاه‌ها به منابع مالی و امکان ارتباط با فناوری جهانی، پیش‌شرط بازگشت سرمایه‌گذاری است. اگر سرمایه‌گذار نداند قوانین و نرخ‌های اقتصادی در چند ماه آینده چگونه تغییر خواهد کرد، حتی در شرایط بدون تحریم نیز سرمایه‌گذاری بلندمدت دشوار خواهد بود.

در حقیقت مسئله اقتصاد ایران در واقع دو لایه دارد: «تحریم» فشار خارجی را ایجاد و تشدید می‌کند و «ساختارهای ناکارآمد داخلی» که این فشار را بزرگ‌تر و ماندگارتر می‌کنند. بنابراین راه‌حل نیز باید دو لایه داشته باشد: کاهش تنش و رفع تحریم‌ها از یک سو و اصلاحات اقتصادی از سوی دیگر.

در نهایت اینکه ایران برای عبور از وضعیت فعلی نه به یک «راه‌حل جادویی» نیاز دارد و نه می‌تواند منتظر رفع همه فشارهای خارجی بماند. بلکه باید همزمان برای کاهش تحریم‌ها و تنش‌های خارجی تلاش شد و در داخل نیز اصلاحات ضروری آغاز شود. در حقیقت رفع تحریم می‌تواند فرصت تنفس ایجاد کند، اما این اصلاحات داخلی است که می‌تواند این فرصت را به رشد پایدار و افزایش رفاه تبدیل کند و مانع از افول موقت رونق و بازگشت به مشکلات گذشته نشود. شاید هنر سیاست‌گذاری در چنین شرایطی، دیپلماسی برای کاهش فشار خارجی و اصلاحات برای افزایش تاب‌آوری داخلی باشد و بس!

اقتصاد و توسعه

editor@smtnews.ir

فرار از تحریم با عوارض سنگین

در درجه نخست در افزایش قیمت‌ها و کاهش قدرت خرید نمایان می‌شود. کاهش ارزش پول ملی، هزینه واردات مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای را بالا می‌برد و این افزایش هزینه در نهایت به نرخ کالاهای مصرفی منتقل می‌شود. همزمان، دشواری دسترسی بنگاه‌ها به سرمایه و فناوری خارجی، سرمایه‌گذاری و ایجاد اشتغال را محدود می‌کند. گزارش‌های اخیر از اقتصاد ایران نیز از تورم بسیار بالا، کاهش درآمد واقعی خانوارها و تشدید فشار بر تأمین نیازهای اساسی خبر می‌دهند. با این حال، نسبت دادن همه مشکلات اقتصادی به تحریم‌ها نیز کار درستی نیست. اقتصاد ایران پیش از تشدید تحریم‌ها با مشکلاتی همچون ناترازی بودجه، ضعف نظام بانکی، بهره‌وری پایین، کمبود سرمایه‌گذاری، مشکلات انرژی و آب و برخی سیاست‌های ناکارآمد مواجه بوده است. تحریم در واقع بسیاری از این آسیب‌پذیری‌های داخلی را تشدید کرده و هزینه اصلاح آنها را افزایش داده است. بانک جهانی نیز در ارزیابی‌های خود، فشار تحریم‌ها را در کنار مشکلات ساختاری، کمبود انرژی و آب و آثار درگیری‌های منطقه‌ای از عوامل اصلی تضعیف فعالیت اقتصادی ایران می‌داند. بنابراین، «محاصره اقتصادی» را نمی‌توان صرفاً یک مسئله مربوط به تجارت خارجی دانست؛ آثار آن از بازار ارز و نفت تا سفره خانوار، تولید، اشتغال و

عوارض تحریم

بررسی‌های انجام‌شده به‌صورت خلاصه نشان می‌دهد که تحریم‌ها به محض وقوع در سال ۲۰۱۱، اقتصاد ایران را با مشکلات عمیق‌سی مواجه کردند که در نتیجه آن، روندهای نزولی و تشدید عقب‌ماندگی بر خلاف اهداف سند چشم‌انداز ۲۰ساله نصیب ایران شد. به گزارش خبر آنلاین این موضوع به‌جز مشکلات رفاهی عمیقی که برای ایرانیان ایجاد کرد، همزمان ضربات شدیدی را به فعالیت‌های توسعه‌ای وارد کرد و موجب شد اقتصاد ایران نتواند از سایر اقتصادهای منطقه پیشی بگیرد. یکی از مسیرهای مهم اعمال این فشارها، محدودیت در واردات کالاهـا و خدمات اساسی بوده که باعث بروز مشکلات گسترده‌ای در بخش‌های مختلف اقتصاد ایران شده است.

همچنین علاوه بر ممنوعیت‌های مستقیم که به‌طور صریح واردات برخی کالاها را محدود کرده، تحریم‌های مرتبط با نظام بانکی، حمل‌ونقل، بیمه، کشتیرانی و خدمات بندری، نقش اساسی در افزایش هزینه‌ها و ایجاد اختلالات جدی در واردات به ایران داشته‌اند.

تحریم‌ها؛ از شورای امنیت سازمان ملل تا اروپا

را علیه ایران اعمال کرده است، اما پس از خروج از برجام در سال ۲۰۱۸ این تحریم‌ها به‌طور قابل‌توجهی گسترش یافتند. تحریم‌های آمریکا شامل تحریم‌های اولیه و ثانویه است که هدف آنها محدود کردن توان ایران برای تجارت با کشورهای دیگر است. این تحریم‌ها به‌طور خاص صنایع انرژی، مالی و حمل‌ونقل ایران را هدف قرار داده و محدودیت‌های شدیدی بر واردات مواد اولیه، تجهیزات صنعتی، فناوری‌های پیشرفته و کالاهای اساسی اعمال کرده‌اند. تحریم‌های ثانویه ایالات‌متحده، شرکت‌ها و کشورهای ثالث را نیز تهدید می‌کند که در صورت تجارت با ایران، دسترسی آنها به بازارهای آمریکا قطع خواهد شد. این سیاست باعث شد که بسیاری از شرکت‌های بین‌المللی از همکاری با ایران خودداری کنند. تحریم‌های تجاری آمریکا شامل ممنوعیت انجام هر گونه تجارت با دولت، شرکت‌ها و اتباع ایرانی (فرمان اجرایی ۱۲۹۵۹ و قانون تحریم جامع ایران)، ممنوعیت واردات کالاهـا و خدمات ایرانی به آمریکا (فرمان اجرایی ۱۲۹۵۹ و فرمان اجرایی ۱۲۶۱۲)، ممنوعیت واردات کالاهای آمریکایی به ایران (فرمان اجرایی ۱۲۲۰۵)، ممنوعیت خرید و صادرات محصولات آمریکایی به کشور ثالث برای صادرات به ایران (فرمان اجرایی ۱۳۰۵۹ و قانون آزادی ایران، عدم‌استفاده از شرایط موافقت‌نامه تجارت

بخش‌های اقتصادی تحت تاثیر

وارداتی، تحریم‌های بانکی و مالی است. تحریم‌های ایالات‌متحده علیه نظام بانکی ایران باعث شد تا ایران از سیستم سوئیتف (سیستم انتقالات مالی بین‌المللی) قطع شود. این مسئله به‌طور مستقیم مانع از انجام معاملات مالی بین ایران و سایر کشورها شد و پرداخت هزینه واردات کالاها را برای ایران با مشکلات جدی مواجه کرد. شرکت‌های خارجی نیز به‌دلیل عدم‌امکان دریافت پول از ایران، همکاری تجاری خود را با کشور کاهش دادند. براساس گزارش‌ها، بیش از ۹۰درصد مبادلات بانکی ایران با دنیا از طریق سیستم سوئیتف انجام می‌شد و پس از قطع دسترسی ایران به این سیستم، بسیاری از بانک‌ها و موسسات مالی از همکاری با ایران صرف‌نظر کردند.

تحریم‌های مرتبط با حمل‌ونقل و کشتیرانی و بیمه؛ تحریم‌های اعمال‌شده علیه صنعت حمل‌ونقل و کشتیرانی ایران، به‌ویژه تحریم‌های ایالات‌متحده، باعث شد که بسیاری از شرکت‌های کشتیرانی بین‌المللی از همکاری با ایران خودداری کنند. تحریم‌های ثانویه آمریکا شامل شرکت‌های کشتیرانی و خدمات بندری نیز می‌شود و این امر باعث افزایش هزینه‌های حمل‌ونقل کالاها به ایران شده است. همچنین، بسیاری از شرکت‌ها و موسسات مالی از همکاری با ایران صرف‌نظر کردند.

مشکلات ناشی از محدودیت‌های وارداتی
افزایش هزینه‌ها و کاهش تولید؛ یکی از نتایج مهم محدودیت‌های وارداتی، افزایش هزینه‌های تولید و کاهش ظرفیت تولیدی در صنایع مختلف است. با کاهش واردات مواد اولیه و قطعات یدکی، بسیاری از کارخانه‌ها و واحدهای تولیدی مجبور به کاهش تولید یا حتی تعطیلی شده‌اند. این وضعیت به‌ویژه در صنایعی مانند خودروسازی و پتروشیمی که به واردات تجهیزات صنعتی وابسته هستند، به‌شدت مشاهده می‌شود. طبق آمارهای موجود، تولید خودرو در ایران در سال‌های اخیر به‌طور چشمگیری کاهش یافته و این امر به افزایش نرخ خودروها در بازار داخلی منجر شده است.

بیکاری و کاهش سرمایه‌گذاری؛ محدودیت‌های وارداتی و مشکلات مرتبط با تحریم‌ها باعث افزایش نرخ بیکاری در کشور شده‌اند. تعطیلی کارخانه‌ها و کاهش تولید باعث شده است تا بسیاری از کارگران شغل خود را از دست بدهند. براساس گزارش‌های رسمی، نرخ بیکاری در ایران به‌ویژه در بخش‌های تولیدی و صنعتی به‌طور قابل‌توجهی افزایش یافته است. علاوه بر این، تحریم‌ها باعث کاهش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در اقتصاد ایران شده‌اند، چرا که بسیاری از سرمایه‌گذاران به‌دلیل ناپایداری اقتصادی و محدودیت‌های بانکی از سرمایه‌گذاری در ایران صرف‌نظر کرده‌اند. افزایش قیمت‌ها و کاهش قدرت خرید؛ تحریم‌ها و محدودیت‌های وارداتی باعث افزایش قیمت‌ها در بازار داخلی ایران شده‌اند. کاهش واردات کالاهای اساسی و حیاتی

ترجیحی (فرمان اجرایی ۱۲۲۰۵) و بنادر ایران (قانون آزادی ایران، مقابله با اشاعه ۲۰۱۲) و همچنین، صادرات محصولات نفتی (فرمان اجرایی ۱۳۸۴۶ و قانون اختیارات دفاع ملی و قانون تحریم جامع ایران)، تحریم صادرات نفت ایران به کشور ثالث (قانون کاهش تهدید ایران و حقوق بشر سوریه) و تحریم خودروسازی (فرمان اجرایی ۱۳۶۴۵) است.

تحریم‌های اتحادیه اروپا

اتحادیه اروپا نیز از سال ۲۰۱۰ به تحریم اقتصادی علیه ایران پرداخت و برخی از گسترده‌ترین محدودیت‌ها را در تجارت با ایران اعمال کرد (تصمیم ۴۱۳). این تحریم‌ها شامل ممنوعیت واردات مواد اولیه، فناوری‌های دوکاربرده و تجهیزات صنعتی بود که می‌توانستند در صنایع نظامی یا هسته‌ای مورد استفاده قرار گیرند.

تحریم‌های اتحادیه اروپا همچنین شامل محدودیت‌های بانکی و مالی و بیمه‌ای شد که مانع دسترسی ایران به سیستم‌های مالی بین‌المللی و انجام معاملات تجاری شد. با اینکه اتحادیه اروپا پس از امضای برجام تحریم‌های خود را کاهش داد، اما با خروج آمریکا از این توافق و بازگشت تحریم‌های ثانویه، شرکت‌های اروپایی نیز از تجارت با ایران فاصله گرفتند.

مانند مواد غذایی و دارو‌ها باعث شده است تا نرخ این محصولات در داخل کشور افزایش یابد. افزایش هزینه‌های تولید نیز به افزایش نرخ کالاهای تولیدی داخلی منجر شده و این موضوع قدرت خرید مردم را کاهش داده است. طبق آمارهای رسمی، نرخ تورم در ایران در سال ۲۰۲۰ به بیش از ۴۰درصد رسید که این وضعیت فشار بیشتری بر افسار کم‌درآمد جامعه وارد کرده است. تغییر شرکای تجاری ایران: از دیگر اثرات تحریم‌ها بر اقتصاد ایران، فارغ از کاهش میزان تجارت خارجی کشور، تغییر شرکای عمده تجاری ایران بوده است. در برهه‌ای که اصلی‌ترین تحریم‌کننده ایران، کشور آمریکا بود، به علت حجم اندک مراودات تجاری ایران با آمریکا و سهولت جانشین کردن مراودات با آمریکا با سایر کشورها، تحریم‌ها آن‌چنان خطرناک نبودند، ولی با تغییر تحریم‌ها از تحریم‌های یک‌جانبه (تحریم توسط آمریکا) به تحریم‌های چندجانبه (پیوستن کشورهای اروپایی و برخی از کشورهای آسیایی همچون کره و ژاپن) اثرات تحریم‌ها فراگیر و جانشین کردن کشورها در مبادلات تجاری برای ایران سخت‌تر شد.

این امر سبب شد تا شرکای تجاری ایران، نه برحسب ویژگی‌های موردنیاز شرکای تجاری ازجمله کیفیت تولیدات این کشورها یا فاصله پهینه این کشورها با ایران (به‌منظور کاهش هزینه حمل‌ونقل) بلکه بر حسب مولفه‌های سیاسی انتخاب کشورها به‌عنوان مثال، در شرایط تحریم، صنعت نفت ایران به جای عقد قرارداد خرید تکنولوژی با کشورهای غربی دارای مزیت و مولد تکنولوژی، اغلب مجبور شد به کشورهای روی یابورد که مایل به همکاری هستند؛ حتی اگر تکنولوژی در این کشورها با کیفیت پایین‌تری عرضه شود یا این کشورها مزیت پایین‌تری نسبت به سایر کشورها داشته باشند. این امر فرصتی برای بعضی از شرکت‌های چینی و روسی فراهم کرد. تغییر ترکیب مبادی وارداتی ایران: بررسی کشورهای عمده وارداتی کالای ایرانی برگرفته از آمار منتشرشده توسط گمرک نیز موبد این مطلب است. در حالی که در سال ۱۳۸۹، ۴کشور آلمان (۴۵۵۵میلیون دلار)، سوئیس (۳۷۷۲میلیون دلار)، فرانسه (۲۰۴۲میلیون دلار) و ایتالیا (۱۲۴۵میلیون دلار) در جمع ۱۰کشور اول مبدا وارداتی ایران قرار داشتند، در سال‌های پس از ۱۳۹۰ به مرور از میزان صادرات خود به ایران کاستند؛ به گونه‌ای که حتی پس از گذشت دسسال از توافق برجام (پایان سال ۱۳۹۶) همچنان میزان واردات ایران از این کشورها به رقم واردات سال ۱۳۸۹ نرسیده است. از طرفی میزان واردات ایران از چین طی سال‌های مورد بررسی دارای روند کلی افزایشی بوده؛ به گونه‌ای که با ۱۲۹۶درصد افزایش، از رقم ۷۵۶میلیون دلار واردات در سال ۱۳۸۹ به رقم ۱۳۱۶میلیون دلار واردات در سال ۱۳۹۶ و مبلغ ۱۰۴۰۰میلیون دلار در سال۲۰۲۲ رسیده است.

سخن پایانی

تحریم‌های بین‌المللی اعمال‌شده علیه ایران، به‌ویژه از سوی شورای امنیت، ایالات‌متحده و اتحادیه اروپا، تاثیرات گسترده‌ای بر واردات و اقتصاد کشور داشته‌اند.

این تحریم‌ها از طریق محدودیت‌های بانکی، حمل‌ونقل، بیمه و خدمات بندری، مانع دسترسی ایران به کالاهـا و خدمات حیاتی شده و به‌افزایش هزینه‌ها و کاهش تولید در بخش‌های مختلف اقتصادی منجر شده‌اند.